АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ЛЯСКОВЕЦЬ О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний університет)

УДК 341.231.14:351.75

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ПРАВООХОРОНЦІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

У статті розкрито узагальнення моделі професійної правової культури правоохоронця. На основі системного аналізу доведено, що модель правової культури правоохоронця дозволяє йому знати, вміти та вирішувати професійні завдання відповідно до сучасних вимог і потреб як взагалі, так і при забезпеченні прав людини у сфері охорони громадського порядку.

Ключові слова: *модель професійної правової культури правоохоронця, забезпечення прав людини, чинники правового середовища.*

В статье раскрыта обобщённая модель профессиональной правовой культуры правоохранителя. На основании системного анализа доказано, что модель профессиональной правовой культуры правоохранителя позволяет ему знать, уметь и решать профессиональные задания, соответствующие современным требованиям и потребностям как в целом, и при обеспечении прав человека в сфере охраны общественного порядка.

Ключевые слова: *модель профессиональной правовой культуры правоохранителя, обеспечение прав человека, действующая правовая среда.*

The article reveals the model of professional legal culture of law enforcement officer. Based on a systematic analysis it is proved that the model of professional legal culture of "law enforcement officer" allows him to know and be able to solve professional tasks in accordance with modern requirements and needs, in general, and ensuring human rights in the field of public order.

Key words: *"model of professional legal culture of "law enforcement officer", human rights, operating legal framework.*

Вступ. 2014 року Україна розпочала дієві кроки на шляху до вдосконалення законодавства та реформування правової сфери. Однією з найгостріших проблем сучасного суспільного буття нашої держави є забезпечення правової охорони та захисту прав людини та громадянина, зокрема, у сфері громадського порядку.

Забезпечення прав людини та громадянина в українському суспільстві значною мірою залежить від рівня професійної правової культури правоохоронців.

У загальному вигляді під правовою культурою осіб, що забезпечують охорону громадського порядку, слід розуміти поважливе, усвідомлене ставлення до права, що обумовлено

специфікою правоохоронної діяльності із захисту прав особистості та суспільства, правову підготовленість до професійної діяльності, що знаходить свій вираз, зовнішнє відображення в організаційній, правоохоронній та правозастосовчій діяльності.

Крім того, щоб правозахисна діяльність правоохоронців відповідала концепціям державного суверенітету, забезпечувала діяльність державних установ у правовому полі, сприяла подоланню патерналізму в правосвідомості людини, необхідна змістовна робота щодо формування правової культури правоохоронців.

До останнього часу спроби проведення правових реформ в Україні були спрямовані переважно на консолідацію влади тими, хто знаходився біля керма держави. Головне полягало у завоюванні влади для контролю над фінансовими потоками. Наслідком таких кроків став правовий нігілізм, зокрема, української еліти і суспільства в цілому.

Нереформовані правоохоронні органи порушують права людини. Про це свідчить значна кількість скарг громадян України до Європейського суду з прав людини. За кількістю скарг до цього суду Україна посідає четверте місце серед країн Європи. Значний відсоток із них складають скарги на дії правоохоронних структур.

Від професійного рівня правоохоронця залежить стан правової культури суспільства та громадянина. Той, хто не знає та не поважає закону, не може його охороняти.

Правоохоронцю для виконання своїх обов'язків необхідно мати уявлення про автостереотипи, про поширеність тих чи інших необхідних йому фахових якостей та конкретні структурні складові частини моделі правової культури. Для складання соціологічного портрету і з'ясування професійного стану правової культури «правоохоронця» ми й зробимо спробу побудувати зазначену модель.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясування змісту моделі професійно правової культури правоохоронців, що дозволяє їм знати, вміти та вирішувати професійні завдання відповідно до сучасних вимог і потреб як взагалі, так і при забезпеченні прав людини у сфері охорони громадського порядку.

Для з'ясування моделі правової культури правоохоронця необхідно скласти портрет соціального і професійного образу сучасного «блюстителя порядку», мати уявлення про стереотипи, про поширеність тих або інших необхідних йому фахових якостей, визначити конкретні структурні складові частини цієї моделі. З'ясування поняття моделі професійної правової культури правоохоронця має особливе значення для успішного виконання завдань її формування.

Результати дослідження. Протягом 70-х – 90-х років XX ст. вчені-правознавці досліджували моделі правосвідомості індивіда (А.М. Яковлєв, К.К. Платонов), правовиховної особистості (В.П. Сальников) [7], фахової правосвідомості співробітників міліції (В.І. Темченко) [10]. У даний момент, коли наша держава ратифікувала значну низку міжнародних документів з прав людини та прийняла документи, спрямовані на зміцнення гуманістичного початку в боротьбі зі злочинністю (наприклад, Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку), особливо актуальною стає побудова сучасної моделі правової культури спеціаліста, зокрема представників правоохоронної сфери. Головним їх завданням є захист прав і законних інтересів особи від злочинних посягань, проведення профілактичної роботи серед осіб, схильних до скоєння злочину та інших правопорушень, забезпечення охорони громадського порядку, попередження, припинення і розкриття злочинів тощо.

Для побудови моделі професійно-правової культури слід згадати про її складову – правосвідомість. Структура моделі правосвідомості, зокрема фахової (професійної), досліджувалася К.К.Платоновим. Він об'єднав усі властивості особистості в чотири основних підструктури: 1) інтереси, прагнення, ідеали, індивідуальний світогляд, моральні та політичні переконання та погляди, ставлення до навколишніх, до себе, до праці; 2) знання, уміння і навички; 3) емоції, відчуття, сприйняття, почуття, мислення, воля; 4) біологічно обумовлені якості, або темперамент.

Є.В. Назаренко в змісті структури правосвідомості виділяла чотири основних компоненти: а) знання чинного права, суб'єктивних прав і обов'язків у політичних, трудових май-

нових стосунках, а також стосунках у сім'ї, побуті, колективі; б) повагу до права і закону, засновану на солідарності з ним, на переконанні в його соціальній цінності; в) правові ідеали, що відображають критичне ставлення до правової дійсності; г) готовність до активного використання суб'єктивних прав у всіх областях громадського життя, активне прагнення до досягнення своїх правових ідеалів, нетерпимість до будь-якого порушення закону, права [3, с. 22].

Надзвичайно важливим для характеристики моделі професійної правової культури правоохоронця є погляди В. Сальникова щодо структурних складових правової культури індивіда. Йдеться про: 1) знання і розуміння принципів права; 2) повагу до права, переконаність у справедливості закону; 3) звичку дотримуватись демократичного й прогресивного правопорядку; 4) активну життєву позицію в правовій сфері [6, с. 46].

Зазначимо, що всі без винятку дослідники правової культури та правосвідомості обов'язковим структурним елементом правової культури називають знання права та законодавства. Той, хто не знає закону, не може бути його охоронцем, охороняти права і свободи громадян.

Правова культура правоохоронця повинна характеризуватися, передусім, знанням і науковим розумінням принципів права. Кожний співробітник повинен знати діюче законодавство і розуміти те політичне, економічне й ідеологічне завдання, засобом здійснення якого є закони України. Знання основ права – необхідний елемент загальної політичної та правової культури особистості, передумова його соціальної, громадської активності. Більш високим рівнем правових поглядів є перехід від простого знання права до його наукового пізнання, яке відбувається через розуміння права в його цілісності та єдності із суспільним буттям [10, с. 36]. Правові знання і навички набуваються співробітниками: міліції, СБУ, прокуратури та ін. як у процесі одержання фахової освіти, так і пізніше, в результаті практичної діяльності.

Безумовно, правоохоронці, навіть з багаторічним досвідом, не в змозі знати всіх законів, та й у цьому немає необхідності. Розпорошеність і узагальненість знань, знання про все право при відсутності конкретних знань не тільки не потрібно професіоналу, але й шкідливе. Водночас існує обов'язковий мінімум знань права, визначення якого та оволодіння яким складає достатньо складну теоретичну і практичну проблему.

Певною мірою можна погодитися з концепцією «знання» права в правосвідомості, висунутою П.П. Барановим. З його точки зору, знання права становить собою конкретно вимірювану результативну категорію [1]. У такій якості правове знання співробітників правоохоронних служб містить у собі дві основні складові: активне знання чинного законодавства, що належить до компетенції правоохоронних органів, поінформованість про право як соціальне і культурне явище.

До активного знання чинного законодавства, віднесеного до компетенції, наприклад, органів внутрішніх справ, належать галузі, інститути і норми, що безпосередньо регулюють діяльність ОВС. У загальному розумінні до активного знання поряд із кримінальним, адміністративним, кримінально-процесуальним та іншим законодавством входять розділи, інститути, групи норм, які регламентують відносини у сфері охорони природи, суспільної безпеки, освіти, охорони здоров'я тощо. Цей нормативно-правовий матеріал, за П.П.Барановим, співробітник зобов'язаний знати детально і глибоко [1].

Обов'язковий мінімум знань для працівників правоохоронних органів зафіксовано також у Конституції України, Законах України «Про міліцію», «Про прокуратуру», «Про СБУ», у «Присязі працівників органів внутрішніх справ України», затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України 28.12.1992 р. і Наказом Міністра внутрішніх справ України, у відповідних статутах, інструкціях, положеннях (наприклад, «Про затвердження інструкції про підбор кадрів на службу в ОВС України», «Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом ОВС України»), у рішеннях місцевих державних адміністрацій та ін.

Освічений у правових питаннях «правоохоронець», що усвідомлює значення законів, володіє юридичним інструментарієм, має можливість усвідомлено будувати свою поведінку в практичній діяльності та організовувати юридичний самоконтроль.

Підкреслимо, що знання права не повинно зводитися до простої обізнаності про існування тих чи інших правових норм. Воно передбачає знання основних принципів права, правової політики держави, соціальної цінності законодавства, усвідомлення та розуміння його змісту, визначення значення для практичної діяльності. Важливим критерієм достатнього рівня професійної правової культури з точки зору знання правоохоронцями законодавства необхідно вважати здібність обирати правомірні варіанти особистих вчинків, здійснювати активні дії відповідно до отриманих даних про соціально-правові явища. Правильна реалізація норм права у конкретних службово-життєвих ситуаціях, з якими стикається працівник органів внутрішніх справ повсякденно, знаменує вміння, що дозволяють на терені знання права здійснювати певні юридичні операції в процесі юридично-практичної діяльності [2].

Розширення обсягу й підвищення рівня юридичних знань призводять до здатності особи правильно оцінювати складні юридичні ситуації, факти законного чи незаконного поводження в проблемних умовах, тобто дозволяють діяти з повним розумінням права, майже автоматично. У цьому випадку у правоохоронця проявляються пізнавальне судження або деонтичні модальності, що свідчить не тільки про формування у свідомості працівника правоохоронної служби правомірної поведінки, але й про те, що ці образи змушують співробітника керуватися ними у своїх судженнях і діях, тобто сприяють ствердженню позитивної соціально-правової установки [9].

Розуміння права працівником правоохоронної служби обумовлюється отриманим вихованням, його особливостями, системою соціальних цінностей, статусом і роллю, підходом до права як соціальної цінності. Розуміння права, його соціальної значущості не слід ототожнювати зі знанням норм і статей права. Головне для розуміння права правоохоронцем полягає в осяганні його важливих цілей, в уявленні про необхідність правових приписів, доцільності та цінності стану законності, важливості забезпечення прав людини і виконання нею своїх обов'язків перед суспільством, державою тощо.

Тому в даний час особливо актуальною стає сучасна модель спеціаліста-правоохоронця. На це звертається увага у вітчизняній та зарубіжній літературі. «Створюючи» образ сучасного поліцейського, в США, наприклад, спеціалісти виходять із того, що поліція не займається лікуванням соціальних хвороб, а виступає як представник влади, покликаної усунути миттєву кризову ситуацію. Американські фахівці з правозастосовчої діяльності висловлюють побажання бачити у сучасного поліцейського такі якості, як уміння подібно психологу та юристу оцінювати поведінку людей, володіти деякими навичками, мати відвагу, терпіння і працьовитість [4, с. 36].

Для того, щоб професійна правова культура правоохоронця відповідала розглядуваній моделі, він повинен мати фахову освіту, спрямовану на формування необхідних якостей щодо його професійно-юридичної діяльності. Йдеться, насамперед, про соціальну, пошукову, реконструктивну, комунікативну, організаційну, засвідчувальну складові. Так, соціальна діяльність охоплює політичний аспект. Ця діяльність включає в себе тісний зв'язок з населенням, правову пропаганду, створення умов для перевиховання правопорушників і злочинців з нестійкою поведінкою, їх ресоціалізації, допомогу громадянам, що опинилися в скрутному становищі. Тому стратегія юридичної освіти дільничного інспектора міліції повинна включати формування демократичного політико-правового світогляду.

Пошукова діяльність включає збирання вихідної інформації про правопорушення на певній території, що необхідна для вирішення професійних завдань і встановлення правопорядку. Така діяльність має найбільш питому вагу і вимагає формування у правоохоронця не тільки правових знань, але й знань норм конкретних галузей права і практики їх застосування.

Реконструктивна діяльність – це остаточне узагальнення зібраної у справі інформації, а також на її базі синтез, аналіз і спеціальні знання, висунення версій і планування подальшої роботи.

Комунікативна діяльність полягає у встановлені контакту з людьми й отриманні необхідної інформації в процесі спілкування з ними. Вона передбачає прийом громадян, їх заяв і пропозицій з питань боротьби зі злочинністю та профілактики правопорушень, надан-

ня в межах службових повноважень допомоги народним депутатам, представникам інших служб і громадських організацій у здійсненні їх законної діяльності. Велике значення ця діяльність має при проведенні профілактичних заходів і отриманні інформації.

Організаційна діяльність – це вольові дії з реалізації складених планів або робочої версії у справі. Вона поділяється на два аспекти – самоорганізованість та організацію співробітників для колективного вирішення професійного завдання. Організаційна діяльність вимагає підготовки таких правоохоронців, які володіють організаційними здібностями, спроможні відповідально й грамотно приймати рішення, забезпечити гарантію прав особистості, правової та соціальної захищеності людини.

Засвідчувальна діяльність – зведення всієї отриманої інформації у справі в спеціальну, передбачену законом форму (постанову, протокол тощо).

Отже, реконструктивна, комунікативна, пошукова й засвідчувальна діяльність правоохоронця зумовлюють відповідні особливості спеціальної юридичної освіти. Передусім, ідеться про перехід від переважного теоретичного вивчення правових норм до пріоритетного опанування юридичної діяльності, до вивчення технології політичних і юридичних процесів, навчання юриспруденції в сполученні різноманітних видів юридичної діяльності – правотворчій, правозастосовчій, правовиховній.

Принципове значення має формування стійких умінь та навичок самостійного правового мислення.

У цьому сенсі правове мислення, що має особливе значення, виступає як органічна якість професійної правової культури правоохоронця, безперечна її передумова та елемент. Діяльність правоохоронця є розумною завдяки мисленню. Мислення працівника виникає і реалізується в разі постановки та вирішення службово-практичних і теоретичних проблем.

Отже, правове мислення – це результат духовного відображення правових відносин. Причому правове мислення – це процес розвитку ідей, знань, уявлень, поглядів на правову дійсність, що виникають у зв'язку з внутрішнім моральним переконанням правоохоронця.

Водночас характеристика правового мислення і модель його правової культури не буде повною без розгляду ще однієї складової правової культури – поваги до права членів суспільства.

Логічний зміст терміна *повага* зводиться до такого: повага – шанобливе ставлення, яке ґрунтується на визнанні чиїхось переваг.

Повага до права як важлива характеристика правової культури буде, за нашим переконанням, виявлятись, *по-перше*, у відповідності норми права сформованим у суспільстві моральним підвалинам та ідеалам; *по-друге* – в характеристиці особливостей суспільних відносин, для регулювання яких видаються правові норми; *по-третє* – в узгодженні пропонованих до видання норм з економічними, політичними, ідеологічними, духовними й іншими можливостями забезпечення їх реалізації; *по-четверте* – в урахуванні та використанні всіх досягнень законодавчої техніки з метою найбільш точного і всім зрозумілого відображення в нормативних актах волі законодавця.

Високий рівень правової культури правоохоронця передбачає, поряд із повагою до права, і переконаність у його справедливості.

Разом із цим не слід забувати, що поряд із правовою культурою правоохоронця існує його правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правова демагогія, правове безкультур'я та його крайня форма – правовий нігілізм. Це підтверджує опитування, наприклад, дільничних інспекторів, які навіть позначають причини виникнення цієї деформованості. Серед них варто відзначити недостатність: компетентності (73%), ініціативи та наполегливості (49%), принциповості (40%), особистої самодисциплінованості (62%), вимогливості до інших та комунікабельності (35%) [2, с. 221]. Аналіз відповідей дільничних на питання «що у вашій роботі викликає найбільші труднощі?» дає таку картину: відсутність чітких критеріїв визначення ефективності роботи дільничних інспекторів міліції – 54% опитаних, відсутність науково обґрунтованої практики встановлення завдань для дільничних інспекторів міліції – 37% [2, с. 222]. Відповідно, це дає можливість підготувати практичні поради та рекомендації.

Сьогодні необхідно прищепити дільничним інспекторам міліції, як і саме правоохоронцям, смак до самостійності й відповідальності в реалізації професійних завдань будь-якого масштабу та правової активності. Ця активність переважно визначається як діяльність, енергійність або енергійна діяльність.

Таке розуміння соціальної активності зумовлює визначення професійно-правової активності. Про неї як про принцип юридичної деонтології І. Овчаренко та О. Скакун зазначають, що це цілеспрямована діяльність юриста-професіонала з реалізації своєї компетентності в межах правових норм [9, с. 23].

Для правоохоронців професійна активність передбачає реалізацію визначених у нормативних актах і розпорядженнях службових завдань. Це відповідає нашому уявленню про активну життєву позицію працівника правоохоронної служби в прогресивному розвитку закону і держави.

Отже, професійно-правова активність правоохоронців становить різновид активності соціальної та пов'язана з наявністю знань, умінь, навичок, правового мислення, професійної правосвідомості, правомірного поводження і його реалізації. Зазначені елементи професійно-правової активності саме й будуть складати професійно-правову культуру «правоохоронців», яка так необхідна при забезпеченні прав людини у сфері охорони громадського порядку.

При розгляді моделі правової культури правоохоронців варто звернути увагу на їх звичку дотримуватися закону. При цьому слід зосередити увагу на двох аспектах. Необхідно розрізняти звичку до виконання того чи іншого припису та звичне ставлення до дотримання правових вимог у цілому. Дуже важливим для правоохоронців є наявність у них звички співвідносити свої дії з вимогами права. Проявляється така звичка до правомірної поведінки лише внаслідок усвідомлення особистістю єдності суспільних службових і особистих інтересів, розуміння соціального сенсу та цінності права, прояву зацікавленості й переконаності у вигляді стійкої направленості правоохоронця на виконання вимог закону. Ця звичка повинна бути глибоко усвідомленою необхідністю.

Правоохоронцю, при всій його звичності до дотримання правових приписів, часто доводиться займатися пошуком оптимальних реалізацій норми відповідно до букви та духу закону. Фактор звички немовби звільняє місце для мислення, свідомості і волі індивіда, що відіграють вирішальну роль у виконанні правових норм. Формується здібність співробітника до самостійного усвідомленого засвоєння правових явищ, їх оцінки. Вміння прийняти рішення на підставі та в межах прогресивного закону, а не поза ним – один з яскравих показників правової культури правоохоронців.

Вважаємо, що для того, щоб правова практика давала стабільні результати, забезпечувала широку програму правоохоронної роботи в межах особливого поля, правоохоронці повинні активно вивчати та застосовувати весь праворегулюючий арсенал наявних у них на озброєнні правових документів. Такими межами є службові завдання правоохоронців – забезпечення особистісної та майнової безпеки громадян; охорона суспільного порядку; попередження та припинення злочинів і адміністративних правопорушень тощо.

У контексті зазначеного питання істотний вплив на професійну правосвідомість і правову культуру правоохоронців мають чинники правового середовища. Це стан і суспільний престиж правової науки, рівень правосвідомості правників, стан правосвідомості суспільства, зокрема ставлення його до закону і правопорядку, злочину і покарання, рівень правового виховання.

Висновок. Таким чином, професійна правова культура правоохоронців, концентруючи в собі найважливіші ідеї, погляди та орієнтації щодо утвердження (захисту) прав і свобод людини, включає: 1) знання і розуміння принципів чинного законодавства, суб'єктивних прав і обов'язків у політичних, трудових, майнових стосунках, а також стосунках у сім'ї, побуті, колективі; 2) вміння користуватись правовим інструментарієм – законами й іншими правовими актами в повсякденній діяльності, юридичною технікою, досягненнями юридичної науки та практики; 3) повагу до права (прав людини) та закону і переконаність в їх

соціальній цінності; 4) правове мислення; 5) правову активність; 6) звичку дотримуватись демократичної і прогресивної правомірної поведінки.

Модель правової культури правоохоронця дозволяє йому знати, вміти та вирішувати професійні завдання відповідно до сучасних вимог і потреб як взагалі, так і при забезпеченні прав людини у сфері охорони громадського порядку.

Список використаних джерел:

1. Баранов П.П. Теоретические и методологические основы изучения профессионального правосознания работников органов внутренних дел. – Ростов – на – Дону, 1988. – 183 с.

2. Макушев П.В. Професійна правосвідомість та правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і удосконалювання): Дис… канд. юрид. наук. – К.; НАВСУ, 2004. – 230 с.

3. Назаров Б.Л. Проблемы правонарушений и юридическая ответственность в социалистическом обществе // Проблемы общей теории права. – М., 1973. – Вып. 1. – С. 53.

4. Ортинський В.Л., Остапенко О.І., Ряшко О.В. Поліція США. – Львів, 2003. 139 с.

5. Саакян М.Б. Деякі погляди на сучасний рівень стану підготовки спеціалістів для ОВС у системі навчальних закладів системи МВС України // Вісник Одеського ОІВС. – 1997. – № 1.

6. Сальников В.П. Правовая культура личности. – М., 1982. – 128 с.

7. Сальников В.П. Правовая культура: проблемы формирования гражданского общества и правового государства // Демократия и законность. – Самара, 1991.

8. Сливка С.С. Професійна культура працівників міліції : Монографія. – Львів, 1995 – 90 с.

9. Скакун О.Ф., Овчаренко И.Н. Юридическая деонтологія : Учебник / Под. ред. проф. О.Ф. Скакун. – Харьков: Основа, 1999. – 304 с.

10. Темченко В.І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики). – К.; НАВСУ, «ДС» Авангард, 2001. – 188 с.